

Сергій Білан

СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ У 30-Х РР. ХХ СТ.

У статті розкрито становище та умови інтеграції сільської молоді України у трансформаційні процеси 1933–1939 рр., коли, використовуючи притаманне молодому поколінню прагнення до нового та його ентузіазм щодо втілення у життя своєї мрії, більшовицький режим з метою побудови тоталітарного суспільства спромігся принести в жертву і понівечити безліч юних доль.

Ключові слова: *сільська молодь, українське селянство, соціально-демографічна група, передвоєнна доба.*

Молоді люди є особливо активними громадянами сучасної України. Саме вони можуть зреалізувати важливі реформи та розвинути їх до рівня системних соціально-економічних перетворень. Чисельність молоді, її абсолютні й відносні показники є не лише важливою характеристикою вікового складу населення, а й передумовою будь-яких перспектив держави.

Майбутнє сільського господарства нашої країни також нерозривно пов'язане з молоддю, оскільки саме ця соціально-демографічна група є найбільш динамічною, готовою до сприйняття нових ідей, уявлень, має доволі високий рівень загальноосвітньої і професійної підготовки, здатна взяти на себе вирішення грандіозних новаторських завдань, що стоять перед розвитком аграрної галузі. Від уміння сільської молоді використовувати з найбільшою віддачею землю, техніку, кошти, вкладені у сільськогосподарське виробництво, застосовуючи передовий досвід і досягнення науки, значно залежить успішний розвиток сільського господарства.

У цьому контексті особливе зацікавлення викликає період 30-х рр. ХХ ст., який в історії України виявився епохою винятково важливих соціальних і політичних випробувань. За часовими параметрами це був період функціонування тоталітарної держави, де поруч крокували комсомольська романтика й зубожіння, технічні прориви і морально-застарілі технології, які передусім позначалися на соціальній структурі населення УСРР, оскільки розвиток економіки й надмірна індустріалізація потребували значної кількості нових робочих рук, головним джерелом поповнення яких стала молодь.

Становище сільської молоді в умовах формування тоталітарного ладу в Україні та її участь у житті республіки в 1930-х рр. досліджували С. Білокриницький, О. Галаган, Г. Гончарук, В. Гришко, С. Ігнат, І. Зарва, М. Журавльов, І. Ковальов, В. Криворученко, І. Михайлівський, П. Назимко, І. Ніколаєнко, О. Пахарів, В. Прилуцький, П. Шостак та інші. Автори критично переглянули стереотипи, що панували в радянській історіографії, зокрема пов'язані з діяльністю комсомолу як головного провідника більшовицького впливу на молодь, приділяючи особливу увагу висвітленню таких малодосліджених проблем, як розвиток небільшовицького молодіжного руху, опір молоді політиці панівного режиму, репресії у молодіжному середовищі. Однак у цих роботах розроблені лише окремі маловивчені аспекти, які не охоплюють усього комплексу найважливіших питань проблеми становища та інтеграції сільської молоді України у трансформаційні процеси 1933–1939 рр.

Мета статті – аналіз та висвітлення становища сільської молоді радянської України у 30-х рр. ХХ ст. як соціально-демографічної групи українського селянства в умовах формування тоталітарного режиму.

Найглибші соціальні зрушення у передвоєнну добу відбулися саме серед селянської молоді, оскільки внаслідок примусової колективізації на селі була сформована єдина соціальна верства – колгоспне селянство, яку за суттю не можна було вважати окремим класом селян, оскільки колгоспники не мали ні власної землі, ні засобів виробництва. Вони працювали на державу за мізерний “обов'язковий мінімум трудоднів”, а введення у 1932 р. внутрішніх паспортів фактично зробило колгоспників кріпаками, що стосувалося й селянської молоді. Не оминуло їх і розкуркулення, десятки тисяч юнаків і дівчат потрапили в категорію “куркульських дітей”, і якщо навіть їх не було виселено за межі України разом з батьками, то вони залишалися з тавром “соціально-чужих” та “ворожих”.

Особливо трагічно позначився на молодому поколінні страшний Голодомор 1932–1933 рр., серед жертв якого значну кількість становили діти і підлітки. У ці роки сільська молодь намагалася будь-якою ціною втекти з села і влаштуватися на роботу в містах та новобудовах, перетворюючись на одне з джерел поповнення робітничого класу, особливо в кам'яновугільній, металургійній промисловості та на будівництві. Проте введення внутрішніх паспортів позбавило їх легальної можливості змінити своє місце проживання і становище, і більшість юнаків і дівчат залишилися на селі та працювали в сільському господарстві. Так, у 1933 р. в УСРР мешкало 4785,3 тис. осіб від 16 до 23 років, що становило 15 % усього населення республіки,

більшість молодих людей, майже 70 %, проживали на сільських територіях – 3303,7 тис. осіб, що становило 13,4 % сільського населення [2, с. 5]. Однак, незважаючи на те, що переважна частина української молоді жила на селі, не всіх сільських юнаків та дівчат можна віднести до селянства у досліджуваний період, оскільки певна частина з них працювала в місті, радгоспах, була зайнята на будівництві тощо.

Некерована міграція сільської молоді в міста знекровлювала село, була серйозною перешкодою на шляху до підвищення продуктивності полів і ферм. Крім того, нерегульоване виселення та переселення сільських мешканців у різні міста республіки і за її межі призвело до формування несприятливої, а в ряді областей України – загрозливої демографічної ситуації в сільській місцевості. Саме тому, що село залишала переважно молодь, цей процес супроводжувався підвищенням частки осіб пенсійного віку, зростанням смертності серед сільського населення, скороченням народжуваності, зниженням питомої ваги кількості дітей і підлітків. Зменшились абсолютні та відносні розміри населення працездатного віку, в його структурі відбулося зрушення на користь старших вікових груп. Так, питома вага дітей (до 12 років), підлітків (12–16 років) у складі колгоспного населення колгоспу “Здобуток Жовтня” Тальнівського району Київської області зменшилася від 30 % у 1931 р. до 18 % у 1935 р. [11, арк. 7].

Незважаючи на зміни, що відбулись у суспільно-політичному, соціально-економічному та культурному житті села, у 1933–1939 рр. традиційні цінності українського селянства залишились, і тому спосіб життя селянської молоді мало чим відрізнявся від того, який тривав багато десятиріч і передавався від покоління до покоління. Селянське господарство вимагало максимального напруження фізичних сил усіх його членів, тому молоді селяни залучалися до праці з дитинства, а в 10–12 років, як і всі члени родини, вже працювали від сходу до заходу сонця, часто понад 14 годин у добу, виконуючи малокваліфіковану роботу, пов’язану з важкою фізичною працею. Сільські юнаки та дівчата рано розпочинали свою трудову діяльність, і тому більшість їх до 26 років уже була залучена до суспільного виробництва. Більша частина сільської молоді, яка проживала в УСРР, працювала, насамперед, у сільськогосподарському виробництві. Так, станом на 1 січня 1933 р. молодь до 23 років становила понад 70 % колгоспників, а в деяких регіонах цей відсоток був значно вищий, зокрема на Харківщині налічувалося 76 % молодих колгоспних працівників. З усієї кількості найманих робітників у цій галузі молодь віком від 16 до 23 років становила 25 % [4, с. 22]. Крім того, в різних галузях народного господарства працювало чимало сільських підлітків до 16 років.

Залучення сільської молоді до сільськогосподарського виробництва майже з дитинства відривало її від навчання, саме тому селянська молодь була малописьменною та культурно розвинутою і здебільшого являла собою некваліфіковану або малокваліфіковану робочу силу. Серед деяких її категорій неписьменність сягала катастрофічних меж. Зокрема, статистичний аналіз річних звітів колгоспів Уманського району на Київщині за 1933 р. показав, що 70,25 % молодих колгоспників були зовсім неписьменні, а інші вміли тільки читати і писати, але дуже погано [9, арк. 269]. Проте у досліджуваний період поступово відбувалися глибокі зміни у змісті сільськогосподарської праці, які виражалися в скороченні ручної й особливо важкої фізичної праці, в наповненні інтелектуальним, творчим змістом функціональних обов’язків працівника, що міняло функціональні обов’язки трудівника села, вимагало розвитку в ньому таких здібностей, які давали змогу вільно орієнтуватися в складній системі виробництва і приводити в рух дедалі більшу масу досконалих технічних засобів виробництва.

Низький освітній та кваліфікаційний рівні молодих колгоспників безпосередньо впливали на їхню заробітну платню та матеріально-побутове становище. На початку 1933 р. колгоспники-підлітки одержували платню, що становила на той час 30 % прожиткового мінімуму [12, арк. 108]. Згодом заробіток молодих робітників трохи збільшився хоч і він, як показав статистичний аналіз річних звітів колгоспів у 1934 р., не міг задовольнити навіть мінімальних потреб [10, арк. 180, 223], оскільки у 1928–1929 рр. було запроваджено карткову систему на продовольчі та промислові товари, яку скасували лише у грудні 1934 р., після чого значно зросли ціни на предмети народного споживання.

Основною ознакою, що характеризує матеріальний добробут населення, є заробітна плата, тому новий курс сталінського керівництва значно відобразився й на життєвому рівні молоді. Наскільки сільські молоді люди були забезпечені речами широкого вжитку, свідчать соціологічні дослідження 1935 р. Так, 2 та більше пальта мали 32,1 % опитуваних, 2 та більше костюмів – 13,9 %, 2 та більше пар шкіряного взуття – 44,8 %, радіоприймачі – 15 %, патефони, грамофони – 6 %, фотоапарати – 2,6 %, велосипеди – 4,3 % [3, с. 32]. У досліджуваний період влада стала приділяти значну увагу підвищенню оплати праці низькооплачуваних категорій робітників, серед яких значну частину становили юнаки та дівчата. Так, за даними опитування серед різних категорій робітничої та селянської молоді, їхні заробітки за 1933–1937 рр. вирісли більш ніж у 5 разів, а 44,2 % з них мали заробітну плату 101–200 крб. і 31 % – 201–300 крб. [2, с. 141].

Найскладнішими залишалися житлові умови та матеріальний стан сільської молоді, якій довелося пережити насильницьку колективізацію, страхіття Голодомору 1932–1933 рр. та розкуркулення. Так, матеріальне становище колгоспників, у тому числі молоді, дещо поліпшилося

лише з 1934 р., коли було подолано кризу колгоспного ладу. В 1937 р. у середньому по УРСР колгоспники одержували по 3,5 кг зерна на трудовдень, тобто в 4,4 рази більше, ніж у 1932 р. [1, с. 198].

Іншим суттєвим питанням, яке вимагало найсерйознішої уваги і мало винятково велике соціально-економічне значення у досліджуваній період, було забезпечення цілорічної зайнятості сільської молоді. Праця в землеробстві сезонна, і в 1933–1939 рр. декілька мільйонів сільських мешканців, особливо жінок, щороку довгі місяці залишалися без роботи. У літній період в колгоспах і радгоспах не вистачало робочої сили, а взимку можливість розширення використання праці в рамках самого сільського господарства була дуже обмеженою, і здійснення “технічної реконструкції сільського господарства” у досліджуваній період, яка насамперед передбачала його інтенсифікацію та механізацію, ще більш загострювали проблему зайнятості сільського населення. У 1933 р. затрати робочого часу в січні у колгоспах України були меншими середньомісячних на 65 %, а в 1935 і 1977 роках – на 39 % [6, с. 58]. У 1934 р. в колгоспі імені Леніна Генічеського району рільники працювали в середньому лише 4 місяці на рік, а в колгоспах Антонівського району в зимовий період не використовувалося до 40 % робочої сили [8, арк. 92; 7, арк. 33]. У колгоспах, де була зосереджена основна маса трудових ресурсів сільського господарства у 1939 р., кожен працездатний колгоспник УРСР, який був зайнятий у громадському виробництві на постійній основі, в середньому працював 197–199 днів на рік, тобто, якщо взяти за основу сучасну норму – 270 робочих днів на рік, то це становило лише 73–74 % річного фонду робочого часу [6, с. 59]. Загалом вивільнення робочої сили в сільському господарстві – закономірний процес, пов’язаний не лише із заміною ручної праці машинами, але і з подальшим удосконаленням експлуатованої техніки, що означає все більш посилене витіснення самих працівників. Однак сезонність сільського господарства завдавала велику шкоду українському суспільству, тому що зменшувала річну продуктивність праці.

Сезонність праці в сільському господарстві позначалася також на матеріально-побутовому рівні працівників села, оскільки 21,2 % з них у 1937 р. відпрацювали в колгоспі не більше 30 днів, тобто в середньому менше місяця в рік брали участь у громадському виробництві [6, с. 63]. Ця обставина була особливо обтяжливим для молодого покоління хліборобів, оскільки забезпечення їх роботою практично впродовж року набувало не стільки економічного, скільки соціального значення, оскільки для їхнього життєвого утвердження потрібна постійна робота.

Здійснення заходів, спрямованих на поліпшення умов праці та побуту сільських трудівників у 1933–1939 рр., було важливим чинником стабілізації трудових колективів, розвитку їхньої творчої активності. Проблему закріплення молоді в сільськогосподарському виробництві, подолання сезонності у зайнятості працівників сільського господарства, створення сприятливих умов праці і життя сільської молоді розв’язували за допомогою багатьох організаційних та соціально-економічних заходів. Тому в період “завершення соціалістичної реконструкції народного господарства” у відносно ліпшому становищі опинилися молоді люди – працівники механізаторських професій, оскільки основним господарським завданням цього періоду було завершення його технічної реконструкції. У зв’язку зі зменшенням кінно-ручних та збільшенням механізованих робіт зростали трудові навантаження на одного працівника й збільшувалася тривалість робочого дня. Так, у 1937 р. 48,6 % молодих трактористів виробили за рік 201–400 трудоднів, 23,5 % – 401 та більше, комбайнери відповідно 37,7 та 17,7 %. Найменше число трудоднів виробила молодь віком 15–16 років. У цій віковій групі не виробили жодного трудодня 29,2 %, а серед молоді віком 20–21 рік таких було 17,9 % [13, арк. 143–144]. Відповідно проводили і виплату грошової частки трудодня. Так, у 1937 р. серед юнаків та дівчат 15–16 років 28,3 % її не отримали і лише 2,4 % отримали більше 500 крб. Високу грошову оплату отримували механізатори і тваринники: 51 % молодих комбайнерів, 46,7 % конюхів та 35,7 % доярок заробили понад 500 крб., водночас більше 500 крб. за рік отримали лише 14,6 % молодих колгоспників, зайнятих на інших сільськогосподарських роботах [4, с. 122].

Індустріалізація сільського господарства, а також розвиток у сільських районах промислового будівництва та транспорту різко підняли попит на чоловічі робочі руки. Поліпшення технічної бази колгоспно-радгоспного виробництва, матеріальні стимули механізаторської праці створили можливості для того, щоб юнаки могли знайти собі відповідну роботу. Проте відсутність у колгоспах і радгоспах цілорічної і різноманітної праці за здібностями і бажаннями призвело до того, що у 30-х рр. ХХ ст. посилилася міграція жіночого населення з сільської місцевості, тому що для жінок сфери застосування праці виявилися не передбаченими.

У 1933–1939 рр. найбільший обсяг ручних робіт у сільському господарстві припадав саме на долю жінок. Багато сільськогосподарських професій були пов’язані зі значними фізичними навантаженнями і не вимагали високої освіти і кваліфікації. Важка гусенична техніка, яка надходила для оснащення сільського господарства, не була розрахована на фізіологічні й фізичні особливості жіночого організму. В рослинництві й садівництві практично всі операції жінки виконували вручну, ще складнішим було становище жінок у тваринництві. Фізичні навантаження, що значно перевищували норми режиму робочого дня, малооплачувана праця, обмеженість у виборі професії та незайнятість упродовж значної частини року, і спонукали дівчат та молодих жінок залишати село.

У досліджуваній період у сільському господарстві УРСР практично не використовувався такий перспективний напрям цілорічної зайнятості, як розвиток невиробничої сільської сфери, зокрема сфери побутового обслуговування та торгівлі, громадського харчування. Реалізувати його можна було через розширення об'єктів сільської споживчої кооперації, розміщення в селах магазинів, будинків побуту, сільських ательє, кафе та їдалень, будинків і баз відпочинку, об'єктів культурного призначення тощо. Однак розвиток у колгоспах і радгоспах підсобних підприємств і промислів, що обслуговують процес сільськогосподарського виробництва, обумовлений низкою економічних причин, які вимагали органічного поєднання сільського господарства і промислового виробництва. Проте промислова діяльність у сільському господарстві у передвоєнний період заборонялася. Займатися промислами у колгоспах не дозволялось, оскільки заробіток від підсобних промислових занять ослаблював бажання колгоспників до роботи за дуже низько оплачувані трудовні. 22 жовтня 1938 р. було ухвалено постанову РНК СРСР “Про незаконну організацію при колгоспах промислових підприємств, не зв'язаних з сільськогосподарським виробництвом”, яка визнавала незаконною побічну діяльність колгоспів і на декілька десятиріч утвердила в радянському суспільстві думку про те, що всяка участь господарств в організації промислової переробки продукції землеробства являє собою діяльність, чужу їх природі, і гальмує розвиток сільського господарства [5, с. 319]. Лише у прийнятій в 1961 р. Програмі КНРС, створення аграрно-промислових об'єднань розглядалося як один з конкретних шляхів розвитку колгоспів, що мало суттєве значення для зміцнення господарства колгоспів, у яких виникали різні дрібні підприємства з переробки, і підприємства дрібної промисловості, які надавали змогу одним і тим самим сільськогосподарським працівникам залежно від пори року працювати землеробами або зайнятими промисловою діяльністю.

Отже, сільське молоде покоління досліджуваного періоду розпочинало свій життєвий шлях в умовах формування тоталітарного режиму, що здійснювався сталінським керівництвом і який докорінно змінив життя українського суспільства. Події доби “завершення реконструкції народного господарства” 1933-1937 рр. (трагедія Голодомору 1932-1933 рр., завершення насильницької колективізації, розкуркулення, “надіндустріалізація”, наступ на українізацію, посилення репресій) надовго визначили долю українського народу та його молодого покоління. Наступні, 1938-1939 рр., стали періодом остаточного утвердження і зміцнення комуністичної тоталітарної системи. У республіці з кожним роком зростала хвиля репресій, що охоплювала все нові й нові верстви населення. Свого апогею вона досягла в 1937-1938 рр., коли кожен, від рядового громадянина до представника найвищої партійно-державної номенклатури, міг стати жертвою свавілля та беззаконня.

Актуальними напрямками подальшої розробки окресленої проблеми є висвітлення розвитку небільшовицького молодіжного руху та опору молодого покоління політиці панівного режиму, а також об'єктивний аналіз стану та діяльності комсомолу як основного чинника впливу на радянську молодь з метою створення її соціально-політичного портрета в 30-х рр. ХХ ст.

Література

1. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С. В. Кульчицький. — К., 1999. — 336 с.
2. Молодь УСРР. — К.: Молодий більшовик, 1936. — 215 с.
3. П'ятдесят років ВЛКСМ. Документи і матеріали. — Москва: Молода гвардія, 1969. — 493 с.
4. Соціалістичний образ колгоспної молоді. — Москва: Молода гвардія, 1976. — 193 с.
5. Соціалістична перебудова і розвиток сільського господарства УРСР (1917–1937 рр.) / за ред. З. П. Шупьги. — К.: Вид-во КДУ ім. Т. Г. Шевченка, 1967. — 511 с.
6. Стеценко М.Т. Трудові ресурси колгоспів України // Більшовик України. — 1940. — № 7. — С. 57-67.
7. ЦДАВО України. — Ф. 27. — Оп. 15. — Од. зб. 535. — Арк. 27–53.
8. ЦДАВО України. — Ф. 27. — Оп. 15. — Од. зб. 544. — Арк. 76–103.
9. ЦДАВО України. — Ф. Р-27. — Оп. 14. — Од. зб. 801. — 410 арк.
10. ЦДАВО України. — Ф. Р-27. — Оп. 14. — Од. зб. 802. — 533 арк.
11. ЦДАВО України. — Ф. 539. — Оп. 11. — Од. зб. 366. — Арк. 1–20.
12. ЦДАВО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Ч. II. — Од. зб. 6267. — 129 арк.
13. ЦДАВО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Ч. III. — Од. зб. 6281. — 196 арк.

The article reveals the position and conditions of the integration of rural youth in the processes of transformation of Ukraine 1933–1939 biennium, when the younger generation using the inherent desire for new and his enthusiasm for the realization of their dreams into reality, the Bolshevik regime in order to build a totalitarian society was able to sacrifice and maim many young lives.

Keywords: rural youth, the Ukrainian peasantry, socio-demographic group, the pre-war period.